

Jasna Čapo

ZAJEDNIČKI AMERIČKO-HRVATSKI PROJEKT

Općenito o projektu

Od jeseni 1984. godine traje suradnja između Kalifornijskoga sveučilišta u Berkeleyu, napose jednoga njegovog uglednog profesora, Eugenea A. Hammela, antropologa i demografa, i Zavoda za istraživanje folklora u Zagrebu, na projektu povijesnoga, demografskoga i etnografskoga istraživanja hrvatskoga sela (na području mjesta Cernik kod Nove Gradiške i okolnih sela).

Uz pokretača projekta i njegova glavnog koordinatora s američke strane, E. Hammela, u projektu sudjeluju na američkoj strani jedan profesionalni informatičar i nekoliko Hammelovih postdiplomskih studenata što se, prema potrebi, uključuju u pojedine faze analitičke obradbe građe što je u Zagrebu već četvrtu godinu marljivo prikuplja grupa studenata zagrebačkoga sveučilišta.

U Hrvatskoj je osim Dubravke Mindek koja je usklađivala rad studenata i o tome izvještavala američkog suradnika, najzauzetija oko projekta u početnoj fazi bila dr. Olga Supek, znanstvena suradnica ZIF-a. Prikupijala je etnografsku građu za osamnaesto i devetnaesto stoljeće, osobito iz književnih djela suvremenika. Nakon što je u ZIF-u 1985. godine i službeno prihvaćen projekt folklorističke i etnološke monografske obradbe mjesta Cernik i okolice u slijedećem planskom razdoblju, na njemu su se angažirali i drugi suradnici ZIF-a. U sklopu je projekta i rad na jednoj doktorskoj disertaciji.

Zašto zajedničko povijesno-demografsko-etnografsko istraživanje?

Nakon mnogih priloga u literaturi o potrebi povijesne perspektive u etnologiji i folkloristici zbog povijesnosti etnoloških i folklorističkih pojava, te priloga o preklapanju područja zanimanja etnologije i povijesti, osobito novije, društvene povijesti (navodim samo neke od suvremenijih prinosu toj problematici u etnologiji i društvenoj povijesti — B. Cohn, M. Gross, E. Hammel, Lévi Strauss, E. P. Thompson) ne bih izlagala

metodološke, teorijske ni filozofske pretpostavke zbog kojih je ovomu istraživanju data povijesna dimenzija.

Ali bi, mislim, trebalo objasniti kako su se u zajedničkome projektu našle demografija i etnologija. Pretpostavka je njihova povezivanja mišljenje da će praćenje demografskih parametara pomoći da se dade opća slika *preduvijeta* društvenoga i kulturnoga života kojima se bavi etnologija (Hammel 1984a:83). Proučavanje demografskih kretanja u njihovoj isprepletenosti s ekonomskim i političkim momentima pružit će dublje razumijevanje njihove uloge u oblikovanju društva i kulture seljaka u konkretnome slučaju, a na širem teorijskom planu i bolje razumijevanje interakcije kulturnih tradicija i stavova i promijenjivih životnih uvjeta (demografskih, ekoloških, ekonomskih i političkih).

Time ne mislimo da možemo zamijeniti etnološku interpretaciju demografskom ili gospodarskom. Etnološke su pojave *ireducibilne*, tj. ne mogu se objasniti pojavama drugoga reda — demografskima, gospodarskima i inima. Ipak, etnološke su pojave dio životnoga konteksta, koji su kontekst staniji etnolozi često zanemarivali na račun istraživanja idealnih modela tradicijske kulture. Naše će istraživanje gospodarskih i demografskih čimbenika što tvore pozadinu etnoloških pojava dati obuhvatu sliku konkretnoga životnog konteksta, a povijesna će dimenzija postati bitna sastavnica etnološkoga rada.

Primjena demografskih i uopće kvantitativnih metoda, druga je korist povezivanja demografije i etnologije na zajedničkome projektu. Po naravi svoje metodologije etnolog raspolaže s relativno malim brojem opisa što ih može sakupiti za vrijeme svojih kratkih boravaka na terenu. Zbog toga njegovi zaključci često počivaju na impresijama i preuveličavaju (ili umanjuju) važnost nekog običaja, institucije ili tehnike u nekom društvu. Korištenjem građe što je tradicionalno ne-etnološka jer je struka svojim načinom rada nije mogla svladati, i njezinom obradom demografskim tehnikama, neki se od tih impresionističkih zaključaka etnologa mogu potvrditi a drugi dovesti u pitanje. Demografija to postiže kvantitativnom obradbom velikoga broja slučajeva. Moguće ju je primijeniti samo u nekim područjima etnoloških istraživanja, primjerice društvenih odnosa, tj. onima za koje postoji odgovarajuća vrsta građe.

Konačno, i demografi će iskoristiti suradnju s etnologima, posebice pri interpretaciji demografskih procesa (nataliteta, mortaliteta, nupcijaliteta i migracija) jer teorija demografije u užem smislu što bi objasnila demografsko ponašanje ne postoji. Folkloristička će i etnografska građa osvijetliti, koliko je to moguće, dokumentarnu povijesno-gospodarsku i demografsku analizu. Korist će suradnje biti obostrana. Povijesno znanje pomoći će etnologu da ne pogriješi misleći kako je sve što je vidio i zabilježio rezultat nepromjenjive tradicije. Povjesničar i demograf moći će bolje razumjeti i lakše interpretirati svoju građu, što je zbog malenoga broja, nekad i vrlo šturih dokumenata često nepouzdana i zagonetna. Marc Bloch je takovu suradnju povijesti i etnologije nazvao »reading history in reverse«, a Stahl, radeći na sličan način u Rumunjskoj, »social archeology«. Ta se suradnja temelji na pretpostavci da su nedavna prošlost i sadašnjost osnov svekolike povijesne rekonstrukcije (Stahl, 1980:8).

Područja zanimanja suradnika na projektu

Dva su problema navela E. Hammela da pokrene zajedničko, hrvatsko-američko istraživanje. Jedan je problem osvjetljavanje neobičnog pada nataliteta u Hrvatskoj u prvoj polovici devetnaestoga stoljeća. Drugi je problem učinka određenoga političkog sistema, u ovome slučaju posebnoga tipa vojnoga feudalizma, na demografsko ponašanje stanovništva.

U Evropi, osim Francuske i nekih drugih krajeva u kojima je ograničen na više društvene slojeve i u kojima počinje ranije, sveopći pad nataliteta nailazi u posljednjoj četvrtini devetnaestog stoljeća. Povezuje ga se s opadanjem mortaliteta, s društvenim i ekonomskim razvojem, s kulturološkim osobinama područja na kojemu se pojavljuje (Van de Walle i Knodel, 1980). No, u Hrvatskoj — u Varaždinskom generalatu i u Slavoniji (kako u civilnoj tako i vojnoj) uočen je već tridesetih godina devetnaestoga stoljeća pa i ranije (Krivošić, 1983. i Hammel 1985:267). Poznato je da je natalitet veoma nizak u Slavoniji od druge polovice devetnaestoga stoljeća. Hammelova je nakana istražiti korijene ranoga pada nataliteta u Hrvatskoj, u uvjetima (vojno) feudalne uprave, zaostalog, ekstenzivnog gospodarenja visokoga mortaliteta, nerazvijenoga prometa, trgovine i industrije i tradicijskih okvira života.

Drugo je područje Hammelova zanimanja razlika između demografskih parametara vojne i civilne Hrvatske. Pretpostavka je istraživanja da je relativno viši natalitet u Krajini rezultat potražnje za vojnom snagom i, s time u vezi, poticanjem države za stvaranjem i održavanjem zadružne obitelji, ustanove što može utjecati na smanjenje mortaliteta i povećanje nataliteta (Hammel, 1984b:6).

Ova će pitanja Hammel istražiti usporedbom rekonstruiranih obitelji iz ekološki, gospodarski i kulturološki sličnih susjednih župa (skupina sela za koja se u župnoj crkvi vodi evidencija o krštenjima, vjenčanjima i smrtima, događajima što se približno podudaraju s vitalnim događajima što ih demografija uzima za svoj predmet) u vojnoj i civilnoj Hrvatskoj u području oko Nove Gradiške i Slavonskoga Broda. Pored osvjetljavanja ova dva pitanja, građa će omogućiti i obradbu niza srodnih tema. primjerice, proučavanje standarda života seljaka i reakcija demografskih parametara (natalitet, mortalitet i nupcijalitet) na lokalne i globalne gospodarske, društvene i političke promjene.

Dio je prikupljene građe obrađen s posljednjega aspekta u magistarskome radu J. Čapo (1986). Autorica je pokazala da postoji relativna neovisnost demografskih procesa od gospodarskih kretanja, tj. da postoje izvesni zakoni kretanja *inherentni* demografskim procesima. Zastupala je tezu da se, kad se pojavljuje, gospodarska uvjetovanost demografskih procesa odvija posredstvom kulture i tradicije. Pokazala je i da društveno-kulturološki čimbenici mogu neposredno djelovati na reproduksijske čimbenike. Primjerice, čini se da su kratkoročne oscilacije u stopi nupcijaliteta u znatnoj mjeri uvjetovane mortalitetom kojega se djelovanje prelomilo kroz kulturološke momente, kao što su poštivanje tradicijski preskribiranoga razdoblja žaljenja (odgađao je sklapanje brakova za neko vrijeme, obično za jednu godinu) i zadružni tip obitelji (uopće smatra se da je zadruga poticala rano sklapanje braka, naročito u slučaju smrti

jednoga ili više svojih članova). U radu je posebna pažnja posvećena obrani hipoteze da je u Cerniku, što može značiti i općenitije u Slavoniji, već u devetnaestome stoljeću postojala svijesna, tradicijom sankcionirana kontrola nataliteta.

Planirano je da autorica nastavi rad na proučavanju suodnosa demografskih, gospodarskih i kulturoloških čimbenika u Centru osamnaestoga i devetnaestoga stoljeća u sklopu disertacije. Faza je prikupljanja građe za demografsku povijest mjesta uglavnom dovršena. Sakupljeni su i podaci za društvenu i gospodarsku povijest cerničkog vlastelinstva, a u toku je upis građe za proučavanje obiteljskih struktura u ranome devetnaestom stoljeću. Predstoji faza prikupljanja etnološke i folklorističke građe, suvremene i koliko je to moguće i povijesne.

Drugi će suradnici ZIF-a, već prema odsjecima i interesima suradnika, istražiti različite oblike folklor (usmena i pučka književnost, teatar, glazbeni oblici, ples, životni običaji vezani uz neki datum ili događaj) danas i nekad, koliko to dozvoljava sjećanje kazivača. Svaka će tema biti obrađena na način na koji je osmisli pojedini suradnik tako da će se, primjerice, o običajima uz rad čitati u sklopu analize muških i ženskih odnosa; o prijelaznome dobu života obilježavanom različitim *rites de passage* u okviru teme o omladinskim sastajalištima, o plesu u kontekstu rituala, o obitelji kao o produkcijskoj, reprodukcijskoj i ideološkoj zajednici u sklopu širih, društvenih struktura, itd. Suradnici će iz odsjeka za usmenu književnost i glazbu nadovezati svoja istraživanja na već postojeće rukopisne zbirke folklorne građe iz okolice Cernika i Nove Gradiške. Istodobno proučavat će suvremene oblike folklornih pojava. Pripremni su radovi — sastavljanje bibliografije, pregled postojećih rukopisnih zbirki što se čuvaju u ZIF-u i izrada istraživanja — u toku.

Vidovi suradnje i razvoj projekta

Iako je Hammel još u jesen 1983. godine u Zagrebu održao predavanje o historijskoj demografiji u toku kojega je izložio rezultate istraživanja krajiške građe iz austrijskih arhiva, te iste godine angažirao je jednu studenticu da prepisuje građu o vitalnim događajima u župi Cernik kraj Nove Gradiške, odabranoj zbog kvalitete, obima i vremenskog raspona njezinih matičnih knjiga, od jeseni 1984. godine možemo s pravom govoriti o suradnji između University of California iz Berkeleya i ZIF-a. Tada se građa iz matičnih knjiga počinje upisivati u kompjutor (Apple — Macintosh 512 k) kojega je Hammel pribavio za potrebe projekta i smjestio ga u prostorije ZIF-a na raspolaganje i svim suradnicima. Posebnim odobrenjem Arhiva Hrvatske omogućena je posudba matičnih knjiga iz osamnaestog i devetnaestog stoljeća, te temeljne građe za povijesna i demografska istraživanja, zbog njezina upisa u kompjutor. Nakon što je proširena kompjutorska oprema u Zavodu, 1986. godine, znatno se povećava mogućnost brzoga upisa građe. Prijepis je matičnih knjiga cerničke župe završen još 1985. godine, a do danas raspolaže se s cjelokupnom građom okolnih župa (Nova Gradiška, Staro Petrovo Selo, Štivila, Vrbje, Bogičevci i Oriovac). Diskete ispunjene građom redovito

se šalju na Berkeley na daljnju kompjutorsku obradu što je mnogo složenija od one koju bismo mogli provesti s raspoloživom tehnikom u Zagrebu. Iz Berkeleya pak periodički pristizu izvještaji o saznanjima što ih daje njezina strojna obrada.

Osim ovih vidova suradnje, organizirana su i predavanja, kako u Berkeleyu, tako i u Zagrebu, na kojima se izvješćuje o napredovanju projekta (Hammel u jesen 1986, Supek i Čapo u proljeće 1987). 1985. godine održana je i zajednička razmjena iskustava i rezultata istraživanja u sklopu »Skupa o historijskoj demografiji sjeverozapadnoga Balkana« (23. V — 4. VI 1985) što je okupio povjesničare, etnologe, demografe i ekonomiste iz Austrije, Mađarske i Jugoslavije. Skup je organizirao E. Hammel, a sufinancirali su ga Wenner-Gren Foundation, Institute of International Studies — Berkeley, JAZU i austrijska akademija. Sudionici skupa upoznali su se s arhivskom građom i istraživanjima iz područja historijske demografije, sociologije i etnologije u svakoj zemlji. U Zagrebu je demonstrirana i upotreba mikrokompjutora za unošenje podataka. Od naših su znanstvenika u skupu sudjelovali A. Wertheimer-Baletić, V. Stipetić, J. Gelo, S. Krivošić (ekonomisti i demografi), J. Kolanović i I. Karaman (povjesničari) te D. Rihtman-Augustin, O. Supek i J. Čapo (etnolozi).

Zajedničko je istraživanje do sada dalo nekoliko demografskih radova. Hammel je 1984. godine objavio širu, a 1986. godine skraćenu verziju analize bečkih arhivskih izvora. Godine 1986. završena je spomenuta magistarska radnja na cerničkome materijalu — dijelovi koji su predati za tisak. E. Hammel je napisao i neke vrsti programatorskoga članka o potrebi suradnje etnologa, demografa i povjesničara (1984), a J. Čapo je u referatu na godišnjoj skupštini Hrvatskoga etnološkoga društva u Zagrebu 1987. godine govorila o dodirnim točkama triju disciplina.

Planirano je da se do kraja ovoga desetljeća završi povijesno-demografski dio projekta, te da se obave etnološki tereni i započnu pripreme za objavljivanje monografije o Cerniku.

NAVEDENA LITERATURA

- Cohn, Bernard S. *History and Anthropology: The State of Play*. Comparative Studies in Society and History 22, 1980, 2, 198—221.
- Čapo, Jasna *Annual fluctuations in births, marriages and deaths in Cernik, Slavonia from 1755 to 1855*. Magistarska radnja, University of California, Berkeley, 1986.
- Etnologija između demografije i socijalne historije*. Referat održan na godišnjoj skupštini HED-a u Zagrebu, 1. i 2. VI 1987.
- Gross, Mirjana, *Historijska znanost*. Zagreb, Liber, 1980.
- Socijalna historija i istraživanja Vojne Krajine*. Naše teme, Zagreb, 1982, 11, 1886—1889.
- Hammel, Eugene A. *Odnosi među etnografijom, etnologijom, povijesti i demografijom*, Narodna umjetnost, Zagreb, 1984(a), 21, 77—84.

- Short Term Demographic Fluctuations in the Croatian and Banat Military Border 1830—1847.* Program in Population Research Working Paper no 13. University of California, Berkeley, 1984 (b).
- Short term demographic fluctuations in the Croatian Military Border of Austria, 1830—1847.* The European Journal of Population, Amsterdam, 1, 1985, 2/3, 265—290.
- Krivošić, Stjepan *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverno-zapadnoj Hrvatskoj u XVIII i u prvoj polovini XIX stoljeća.* Doktorska disertacija, Ekonomski fakultet, Zagreb, 1983.
- Lévi-Strauss, Claude *Strukturalna antropologija.* Zagreb, Stvarnost, 1977. prijevod s francuskog 1958.
- Stahl, Henri H. *Traditional Romanian village communities.* Cambridge, 1980.
- Thompson, E. P. *Folklore, anthropology, and social history.* A Studies in Labour History pamphlet. 1979, 22.
- Van de Walle, Etienne i John Knodel *Europe's Fertility Transition: New Evidence and Lessons for Today's Developing World.* Population Bulletin. 34, 1980, 6.

Jasna Capo

A JOINT CROATO-AMERICAN PROJECT

— Summary —

The cooperation between the University of California, Berkeley and the Institute of Folklore Research, Zagreb on a project of historical demographic and ethnographic study of Croatian village was agreed upon in 1984. The hypothesis which underlies the linkage of demography and ethnology in a joint project is our conviction that the study of demographic parameters will give a more general picture of conditions of everyday life which is the subject matter of ethnology. Ethnological interpretation cannot be substituted by demographic or economic interpretation. Still, ethnological phenomena are part of a wider living context, which has frequently been neglected by older ethnology focusing on ideal models of traditional culture isolated from their historical context. The joint research is of mutual benefit to both disciplines. The project has various facets and applies different techniques and kinds of documentation. It will result in studies narrowly demographic and ethnographic in nature but will also endeavour to bring the two aspects together in an interdisciplinary approach.